

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Christliche Dogmatik von Reinhold Seeberg. Erster Band. Religionsphilosophisch — apologetische und erkenntnistheoretische Grundlegung — Allgemeiner Teil: Die Lehren von Gott, dem Menschen und der Geschichte. Erlangen—Leipzig. 1924. Ss. XII. 580.⁸

У последње време почели су се у страниј, нарочито у немачкој књижевности јављати озбиљни богословски радови. Неки од њих припадају струци систематског, посебно догматичког богословља.

Од свију догматичких дела, која су се недавно појавила у немачкој богословској литератури, највећу пажњу привлачи на себе рад професора Р. Зеберга под горе означеним насловом. Он то потпуно и заслужује како због имена свога аутора тако и због својих унутрашњих особина.

Професор берлинског универзитета др. Р. Зеберг је добро познат не само у немачкој, већ и у светској богословској књижевности. Он има више значајних и опширних радова из области систематског — догматичког (особито његов Lehrbuch der Dogmengeschichte, који је за кратко време доживео два издања: I-vo — Erlangen und Leipzig. 1895. г. и II. Leipzig. 1898. г.) и моралног (Sinnlichkeit und Sittlichkeit. Berlin. 1909. Alte und neue Moral. Hamburg. 1910.) богословља¹⁾.

У своме последњем делу, које мислимо овде приказати и

¹⁾ Нама су позната још ова три дела д-ра Р. Зеберга: 1) Die kirchlich — soziale Idee und die Aufgaben der Theologie in der Gegenwart. Berlin. 1907.; 2) Aus Religion und Geschichte. Berlin. 1909. и 3) Christenthum und Idealismus. Gedanken über die Zukunft der Kirche und der Theologie. Berlin — Lichterfelde. 1921.

које је посвећено систематизацији његових универзитетских лекција по догматици, др. Р. Зеберг, како изгледа, хоће да каже своју последњу реч, као резултат свога 30.-годишњег неуморног рада на овој струци.

До сад је штампан само први том догматике професора Р. Зеберга. Други и, свакако последњи том овог дела имао би наскоро изаћи. Због овога се данас још не може створити потпуна представа о карактеру најновијег покушаја протестантске догматике, те, дакле, дати и коначну оцену његових особина. Али свакако и овај први том догматике професора Зеберга даје довољно материјала да се види савремено стање протестантске догматичке мисли. Због овога нас он и интересује.

Упознаћемо се пре свега са садржином књиге:

Први том догматике професора Зеберга, састоји се из два опширна дела, које сам аутор зове књигама.

Прва књига (стр. 1.—296.) заузима половину целог тома и садржи религиозно-философско, апологетско и научно-теоретско образложење хришћанске догматике.

Састоји се из кратког увода и две главе.

У својој *Prolegomena* (стр. 1.—15.) аутор, по примеру неких старих и нових систематичара — богослова, одређује задатак, план и метод свога рада. Задаћу ауторову сачињава систематско обрађивање хришћанских догмата. За извршење овог задатка аутору је потребно било пре свега да тачно одреди и да пуни и јасан појам о хришћанству са гледишта његове суштине и методологије његовог проучавања. Хришћанство је, по мишљењу аутора, апсолутна религија, која има своје засебне изворе, одакле оно црпи своју садржину, и нарочите методолошке начине за своје истраживање. Баш овај последњи појам о хришћанству аутор потанко и разјашњује у првим двема главама прве књиге свога дела, и то овако:

У *првој глави* (стр. 15.—222.) он одређује суштину религије у опште и наводи доказе, да је хришћанство апсолутна религија. Суштину религије у опште аутор приказује у 4 параграфа са гледишта историјског (§ 2.: *Die Phänomenologie der Religionen der nichtchristlichen Welt*), научног (§ 3.: *Das Wesen der Religion*) и психолошког (§ 4.: *Die Fähigkeit zur Religion*), објашњавајући уједно и разлику између религије и културе (§ 5.: *Religion und Kultur*).

Као религију у опште, аутор специјално карактерише и

хришћанство у 4 засебна параграфа са гледишта његове суштине (§ 6.: Das Wesen des Christenthums), аутентичности или првобитности (§ 7.: Das echte Christenthum), апсолутности (§ 8.: Das Christenthum als die absolute Religion) и напоследку истинитости (§ 9.: Die Wahrheit des Christenthums).

У другој — мањој — глави прве књиге (стр. 222.—296.) аутор се бави методолошким питањима односно догматике. Он то чини овако. Спочетка он говори о неопходности систематског истраживања хришћанских догмата и приказује одношај догматике према другим паралелним богословским наукама: етици, апологетици и ост., а и према историји, одређујући уједно и задатак догматике (§. 10: Die enzyklopädische Stellung und die Aufgabe der christlichen Dogmatik). Затим говори о изворима догматике, за које признаје Откривење у опште и посебно Св. Писмо (§. 11: Die Quellen der Dogmatik, Offenbarung und Schrift). Даље аутор износи своју научну теорију проучавања догматичких хришћанских истина, са којом (теоријом) ћемо се касније и ми поближе познати (§. 12: Die Erkenntnistheorie). Напоследку аутор одређује принцип догматског хришћанског учења, на основу чега поставља нарочиту деобу целе догматске богословске системе, па и сâми метод догматских доказа (§ 13: Das Prinzip und Einteilung des Systems der Dogmatik und der dogmatische Beweis). За основни догматски принцип аутор признаје идеју царства Божјег које спасава (Begriff der erlösenden Gottesherrschaft), или идеју царства Божијег ради спасења човечанства (die Herrschaft Gottes zur Erlösung der Menschheit). Као главни фактори у овом принципу, по речима аутора, јављају се Бог, човек, противљење човеково Богу (грех, зло), Богочовек и човечанство Бога. Ови моменти могу се свести у две групе, које су међусобно везане. Проучавање прва два фактора (Бога и човека) сачињава предмет опште догматике, поглавито њен религиозно-филозофски, богословско-антрополошки део; а последња три момента су (противљење човеково Богу, Богочовек и човечанство Бога) специјални објект хришћанске догматике, понајвише њен сотериолошки део.

Друга књига (стр. 297.—580.) првог тома рада професора Зеберга садржи у себи општи део хришћанске догматике (теологију и антропологију). Он се састоји из два одељка.

У првом, већем, (стр. 297—448.) излаже се наука о Богу као Субјекту царства Божјег које спасава, посебно о Богу као

Духу и Св. Љубави (§ 14.), о Богу као Личности (§ 15.), специјелно као Личности Апсолутној (§ 16.), о Богу као Тројичном у Лицима (§ 17.) и о својствима Божјим (§ 18.).

У другом, мањем, одељку исте књиге (стр. 449.—580) излаже се догматска наука о човеку као слободном створењу Божјем. Посепце аутор овде посматра човека као природно створење Божје (§ 20.), затим као Богосличну персону (§ 21.) и као социјално-историјско биће, у вези са науком о Божанском управљању светом у историји (§ 22.). Сваки од ова два дела друге књиге првог тома рада професора Зеберга завршује се разложима, којима исти правда своју догматску науку о Богу (§ 19.) и човеку (§ 23.) са гледишта принципа, који је он ставио као основ целом свом догматском систему.

То је садржина првог тома догматике професора Зеберга. Да би нам биле сасвим јасне и појмљиве све особине његовог догматског рада, ми морамо да овом раду тачно одредимо место у историји општег развика протестантске догматике.

Протестантска се догматика јавила као реакција, па чак и као протест против римо-католичке схоластичке догматике. Темељ су јој положили оснивачи протестантизма, нарочито Лутер и његов сарадник Меланхтон. Одбацив сваки спољашњи ауторитет у религији, они су дали потпуну важност унутрашњем, личном религиозном осећају. На тај начин је протестантизам унео у догматику принцип субјективизма. С друге стране су оснивачи протестантства порекли сваки значај метафизичком елементу у религији, дакле и у догматици. По речима Лутеровим никаква човечанска мудрост не може да зна шта је Бог у Себи Самом, у Својој суштини... јер истине хришћанства, које спасавају човека, стоје extra, intra, supra, infra, citra, ultra omnem veritatem dialecticam¹⁾. По Лутеровом уверењу, право хришћанско знање о Богу је оно, које нам Бог даје не Самим Собом, већ Својом појавом и делима (wie Gott von aussen zu uns kommt). Другим речима: истинито познавање Бога не приказује нам Божанску Суштину и природу, већ само Божанску вољу, која се људима открила²⁾. Али пошто се нама Божанска

¹⁾ Види: Walch. Luthers Werke. Halle. 1740—1753. B. XII. S. 831; B. J. S. 16; B. VIII. S. 90. Упор. Th. Harnack Luthers Theologie. Erste Abtheilung. Erlangen. 1862. S. S. 57.—58. 65 et cet.

²⁾ Walch. cit op. B. I. S. 2324. B. VI. S. 373. B. X. S. 1205; B. VIII. S. 1597. упор. Harnack, cit. op. B. I. S. 92.

воља јавила у Христу, истинита се теологија састоји у познавању Бога у Христу Разапетом, у Коме је сакривена целокупна ризница Божанске премудрости. С друге стране, будући да Христа Разапетога, Који нам је Бога објавио, можемо да знамо само из хришћанског Откривења, то је, по Лутерову мишљењу, хришћанско Откривење и једини извор за наше познање Бога¹⁾.

Исте мисли налазимо и код Меланхтона. И он, слично Лутеру, полазећи од уверења о дубокој искварености природе налог човек, тврди да је савршено немогуће за човека да сазна суштину Бога²⁾. Зато праву суштину хришћанства он налази искључиво у практичној његовој страни. „Познавати Христа“, по његовим речима, „значи познавати Његова добротинства, али не у Његову природу, како су учили схоластици“³⁾.

Ове богословске принципе, истакнуте од оснивача протестантизма, особито је снажно разрадио и учврстио чувени немачки филозоф. И Кант⁴⁾, нарочито својом оригиналном и моћном гносеолошком теоријом. На основу својих гносеолошких принципа, Кант је признао потпуну немоћ човекова разума да позна Бога, те је с тога религиозним истинама признао само практични, морални значај. Отуд је и кантовски постулат за егзистенцију Божју: Највише Суштанство, Које треба да постоји да би регулисало прави однос између живота и награде или казне човекове⁵⁾. Али, протестантизам, ослобођен од свију спољашњих ауторитета и заснован потпуно на принципу личног субјективизма, није се могао задржати у границама агностицизма, постављеним од стране његових оснивача и учвршћеним од стране филозофа Канта. И заиста, наскоро после Канта, протестантско је богословље подлегло јаком утицају филозофије и рационализма. Почев од Фихте-а, филозофски правац протестантске богословске, односно догматске науке јако се развио и оснажио особито под упливом таквих представника немачке филозофије, као што су били Шелинг и Хегел. Први од ових, порекавши дуализам између „ја“ и „не ја“, између субјекта и

1) Walch. cit. op. B. X. S. 223.

2) Corpus Reformatorum Brunsvigae. 1854. Tom, XXXI. p. 256 упор. Herlinger. Die Theologie Melanchtons. Gotha. 1879. S. 170.

3) Corpus Reformatorum. 9. XXI. pg. 256. 351.

4) Види његову: „Kritik der reinen Vernunft“ 7-a Aufl. 1828. Leipzig. S. S. 28.—53; 75.—80; 289.—299; 315.—325; 453.—456.

5) Види његову: Kritik der praktischen Vernunft. 6 a Aufl. 1828. S. S. 181.—193.

објекта, између духа и природе, налази да је и у првом и у другом изражен једнак те исти универзум, који, почињући свој живот од ниже, неорганичне природе, своје више развиће постижава у човеку. Религија је само једна од форама ове појаве Апсолутног у човеку, наравно, нижа. Религиозно знање са гледишта Шелинга представља пролазни ступањ на путу к вишем филозофском знању, у коме се свршава потпуна идентификација субјекта и објекта. Тако Шелинг, насупротив зачетницима протестантства и Канту, не само да не одваја религију од филозофије, већ је ставља у зависност од ове последње.

Ову Шелингову тезу наставља Хегел, поништивши сваку разлику између субјекта и Апсолутног. По мишљењу Хегелу, Апсолутно Биће, полазећи из Себе и пролазећи кроз различите ступњеве, своје више развиће постижава у човекову духу, у којем се Оно враћа к Себи, к своје јединству. Религија, па ра зуме се и хришћанска, према идеологији Хегела представља само пролазни ступањ на путу к чистом филозофском мишљењу у коме се Апсолутно Биће ослобођава свега чулног, конкретног, и тиме добија своје чисто првобитно биће. Баш са овог гледишта тумачи Хегел све хришћанске догмате, дајући им апстрактно-филозофски смисао.

Под оваквим упливом филозофије нова се протестантска догматика, сасвим преобразила у филозофију хришћанске религије (Religionsphilophie), у филозофско богословље (philosophische Theologie), у науку вере (Glaubenslehre), познавање вере (Glaubenserkenntnis), историју догмата (Dogmengeschichte), па, напоследку, чак и у адогматичко богословље, као што је садашње ричлијанство. Овоме је правцу у развићу протестантске догматике нарочито допринела тзв. новокантијанска филозофска и тибингенска богословска школа.

Аномалност оваквог стања протестантске богословске науке, односно догматике, и његову потпуну контрадикцију основним начелима правога протестантизма је први сазнао и другима приказао познати немачки филозоф-богослов Шлајермахер. Држећи се Кантове тезе, да религија није знање, он је ипак, противно Канту, који је идентификовао религију и морал, признао, да је религија „непосредно примање свега коначног у бесконачном, свега временога у вечном“, или „тражење и нахођење, усвајање и знање у непосредном осећају свега онога, што ниче и живи, дејствује и страда“. Другим речима, по миш-

љењу Шлајермахеру, „религија није ништа друго, до осећај зависности човека од Бога, која утврђује његову независност од Бога“¹⁾.

После Шлајермахера, кога обично зову реформатором протестантске догматике, ова последња обрађује се поглавито у два правца: апстрактно-филозофском (шелинго-хегеловском) и рационално-практичном (кантовско-шлајермахеровском).

Нама се чини, да професор Зеберг, као што се види из његових пређашњих радова и дела, које сад приказујемо, стоји у средини између ова два правца. Он је још у својој „Историји догмата“ испољио своје прилично умерене погледе у сфери догматике. Тако је тамо професор Зеберг одлучно устао против уношења претераног умовања и личног субјективизма у догматске тезе. Он је тамо одлучно признао, да „лична гледишта не стварају догме и не замењују исте“²⁾. И на другом месту истога свога дела, поводом мишљења лајпцишког професора Каниса о догми као одлуци, заснованој на личном ауторитету, професор Зеберг још одређеније говори о томе овако: „лична гледишта и политичке интриге не стварају догмате, него их ствара³⁾ религиозни живот цркве. Никејски символ није постао тако, што је неки Арије мислио овако, неки Атанасије друкчије, а цар Константин се, из политичких интереса, бринуо за јединство спорних страна; него су сва та лица, са свом силом и са својим убеђењима, била само оруђа, кроз која се вршио велики процес, по унутрашњој неопходности“⁴⁾.

Враћајући се главном предмету нашег чланка, ми морамо пре свега констатовати, да професор Зеберг у своје новоме спису хотимице или нехотице има све мане протестантске догматике, које се у њој појавиле у току времена, о чему је мало пре било више говора. Његова је догматика препуна и сва прожета спекулативно-филозофским духом. То се лако може видети из горе наведеног наслова књиге, па и из општег прегледа садржине првог тома његове догматике.

Највише се професор Зеберг у својим догматско-филозофским погледима приближује Шлајермахеру и преко њега Канту,

¹⁾ Види Догматику професора Зеберга којом се бавимо стр. 78 и сл.

²⁾ Види његов: „Lehrbuch der Dogmengeschichte“ II Auff. Leipzig. 1908. B. I. S. 6.

³⁾ Боље би било казати: „износи на светлост“.

⁴⁾ Види његов „Lehrbuch der Dogmengeschichte, II Aufl. Leipzig. B. I. S. 3.

иако он до краја чува своју пуну самосталност према њима, што каткад и сам отворено каже. Тако напр. професор Зеберг признаје, слично Канту, слабост и немоћ човековог разума за познавање догматских тајана. Свој филозофски преглед догме о Пресв. Тројици он почиње овом одлучном тезом: „догма садржи тајну, коју разум не може да схвати“ (Das Dogma enthält ein Mysterium, das der Verstand nicht zu ergründen vermag)¹⁾.

Али, противно Канту, чистом рационалисти, професор Зеберг разликује од научног знања, заснованог на осећају и у опште на опиту, знање резигиозно, које се базира поглавито на интуицији (Die religiöse Erkenntniss ist allerdings intuitiv begründet)²⁾.

Сем тога професор Зеберг признаје и позитивну садржину вере, добивену из Откривења и примљену човековом душом, као нешто Божанско. Ово Откривење, по мишљењу професора Зеберга, и омогућава човеку познање Бога и свега у опште натприродног, што иначе не би било могуће човеку, јер није могуће надчулно замислити у времену и простору, јер су време и простор форме само природног³⁾.

Руводећи се оваквим принципима и гносеолошко-филозофским погледима, професор Зеберг налази да је главни задатак догматике као науке баш у томе, да идеје, дате у Откривењу и интуитивном знању, обради по категоријема нашег расуђивања⁴⁾.

Тиме је професор Зеберг заменио кантовски дуализам јединством знања и вере, што му и даје право, да на послетку констатује: „онда ми можемо не само једноставно да кажемо, шта је Бог, него и какав је Он“⁵⁾.

Струге стране пак, заснивајући религиозно знање између осталог и на интуицији и унутрашњем преживљавању, професор Зеберг изгледа као да, заједно са Шлајермахером, идентификује религију са једноставним осећајем зависности човека од Бога⁶⁾. Међутим он, противно томе, посматра религију као један орган целокупног живота човековог, као субјективно стање

1) Види његову „Christliche Dogmatik“ S. 377.

2) Ibidem S. 82, нарочито S. 103.

3) Ibidem S. 99.

4) Ibidem S. 282.

5) Ibidem S. 354.

6) Ibidem S. 78.

које се не ограничава моментима трансценденталне аперцепције, већ као субјективно стање, које обухвата сву делатност ума и воље¹⁾.

На неким местима своје догматске књиге професор Зеберг показује мање више јасну наклоност према идејама ричлијанства, које у садањој протестантској догматици без сваке сумње доминирају, особито пак у протестантској теологији на берлинском универзитету. Између осталог, а у сагласности са представницима ричлијанства, карактерише он грчко-источно или православно хришћанство као сасвим занесено мистиком, теоретским канонизмом и обредношћу. Овакву своју карактеристику грчко-источног хришћанства он завршује следећим, сасвим нетачним речима: „а разуме се да грчко-источно хришћанство са својим немоћним канонизмом и са својим недовољно етички одређеним примањем благодати остаје иза правог хришћанства“²⁾. Очигледно је да аутор, као и већина западних хришћанских богослова, ни најмање не познаје и не разуме суштину источно-православног хришћанства. Сви они потпуно губе из вида да је „грчко-источном“ хришћанству неопходно потребна била жива активност вере и јака сила моралног самопрегоревања да би могла у току више векова издржати онако напорну борбу са незнабоштвом, муслиманством и јудејством, с једне стране, а са врло многобројним и јаким унутрашњим секстантским покретима, који су често узнемиривали и бунили православи хришћански Исток, с друге стране. Но исто тако је и за тај „немоћни канонизам“ и за ту „мистичку обредност“, о чему се професор Зеберг лакомислио и површно те стога и с омаловажењем изражава, а што се фактички само путем тешких психичких и физичких аскетских вежбања (напр. постова, дугачких служба и т. сл.), и што је германском хришћанству сасвим туђе и непознато, неопходно потребна велика активност вере, напорна борба са грехом и страстима, једном речи: јака сила духа и воље.

Са свим је појмљиво што наш аутор налази и види право хришћанство (*das echte Christenthum*) само у протестантизму или, боље рећи, у лутеранству, које он карактерише као специфички германско. По његовим речима, германи, благодарећи

1) Ibidem s. 110. упор. s. 204. и след.

2) Ibidem s. 175. упор. А. Harnack. *Das Wesen des Christenthums*. S. s. 136.—141.

својим духовним особинама, нису створили неко ново хришћанство, него су они само пречистили истиниту религију Христову од свих оних искварености, које су се у њој постепено јављале¹⁾. У томе се, каже аутор, и састојало велико дело Лутерово (*Das ist die Grosstat Luthers gewesen*)²⁾. Као што видимо, најновији протестантски догматичар, иако старац од 80 година, јавља се у своме богословском делу не само као вредан научењак, него као одушевљени и ватрени национални родољуб...

На послетку треба још напоменути, да се опсежна књига професора Зеберга одликује живахношћу, јасношћу и лепим, лаким стилем.

ДР. Т. ТИТОВ.

Religion since the Reformation, by Leighton Pullan, D. D., fellow and tutor of St. John Baptist's College, Oxford, Clarendon Press, 1924, pp. 291.

Ову књигу сачињавају осам предавања одржаних члановима универзитета у Оксфорду 1922 г. Штампана је и награђена из фонда Џона Бамптона и тиме је ушла у чувену оксфордску теолошку серију „*Wampton Lectures*“, у којој су, почевши од 1779 г., свакогодишње штампана предавања нарочито изабраних и најистакнутијих богослова Англиканске Цркве. Поред саме теме и тај факт доприноси значају ове књиге.

Писац не третира опширније ни историјски развој саме реформације, ни претходно стање Западне Цркве као извора реформације, претпостављајући да је читалац са тиме темељно упознат. Мали изузетак чини извесна претходна анализа корумпираног покајничког система и учења Римокатоличке Цркве о благодати, и то у вези са индугенцијама као непосредним поводом Лутерових 95 теза и даљег догматског развића протестантизма с једне и римокатолицизма са друге стране. Метод излагања није ни строго историјски ни строго систематски, јер писац није имао намеру да у опсегу овога периода проследи ни узроке ни сам ток реформације и контрареформације. Д-р Пулан и сам каже да његова књига „нема претензију да буде историја Цркве за последња четири века“. Њен предмет је општи преглед судбине западног Хришћанства од реформације

1) Seeberg R. Dogmatik... s. 171.

2) Ibidem s. 169.

до наших дана. Но Запад се у ово доба био већ распао у многе веће и мање делове, од којих је сваки живео својим схватањем Хришћанства, Цркве и религиозности. Да би могао пружити општу слику развића овог религиозног конгломерата, Д-р Пулан доста опширно улази у генеалогiju и узајамну унутрашњу везу доктриналних последица и реформације и контрареформације, што његовој књизи даје нарочиту вредност. Но распоред материјала није увек срећан. Прва глава, на пример, говори о „контрареформацији и учењу о благодати“, а тек трећа носи наслов „Континентални протестантизам од 1520 до 1700 године“. То отежава јасније и потпуније схватање органске целине у идејном и историјском развоју узрока и последица у овом и иначе хаотичном периоду црквеног живота на Западу. Обратни поредак би био и хронолошки и узрочно неоспорно природнији зато што је контрареформација готово у свима својим облицима била, посредно или непосредно, у главном изазвана самом револуционарном реформацијом. Протестантизам је дете римокатолицизма. Они су једно без другог немогући и необјашњиви. Узајамна, често и непоштедна, борба између протестантизма и римокатолицизма је детерминирала не само њихов карактер и развој, него и даљу духовну садржину и судбину целокупног западног Хришћанства у Европи и ван ње. Та борба је мењала свој облик, али се она у западном хришћанству још води на очигледну штету протестантизма и још очигледнију штету целокупног Хришћанства.

Д-р Пулан излаже ту борбу, њен ток и њене последице не само у сфери чисто црквеног, него и општег идејног и политичког живота Запада, у колико је он задирао у интересе религије у најширем смислу речи. Зато књига Д-р Пулана није ни само историја западног полемичког или упоредног богословља од времена реформације, већ сажет али рељефан преглед доктриналног, идејног и опште-црквеног развића од судбоносне 1521 године до данас.

Писац је имао у виду и поглавито третирао оно што је поједине конфесије и организоване црквене заједнице западних народа ма у ком погледу нарочито карактерисало. Ради концизности и прегледности задржавао се само на значајним и судбоносним моментима догматских сукоба и диференцирања, канонских формирања и идејних криза и еволуција, како целих конфесија у опште, тако и њихових националних група поједи-

начно. Да би те моменте и њихов значај што живље представио, писац је често излагао идеје и акцију појединих његових типичних представника. Излажући, на пример, мотиве и методе контрареформације, Д-р Пулан се служи изразитим и највиднијим представницима и носиоцима њених идеја, као што су: Карло Боромео, Филип Нери, Игњатије Лојола, Франсис Ксавије, Св. Тереза, Фрања Салски, Фенелон, Босије и др. (Lecture I).

Књига Д-р Пулана обилује концизним и класичним констатацијама и закључцима. Примера ради указујемо на његову карактеристику развића битних црта лутеранизма, који је својом логичном страном и резултатима свога неизбежног моралног утицаја поравнао пут за појаву пантеизма и антиномијанизма, „највећих препрека на путу ма каквог оживљења хришћанства у модерној Немачкој“ (стр. 5—8). Тако исто су ванредно успешно представљени и оцењени критични прелазни momenti у доктриналној и богослужбеној консолидацији англиканске и шкотске реформације (Lecture II).

Дајући општу критичку оцену лутеранизма и калвинизма и неких њихових репрезентативних теолога, истраживача истине и уравнотеженог црквеног становишта ван Римокатоличке Цркве [Џон Камерон, Исак Касобон (1559—1614), Јохан Фос (1577—1649)], Д-р Пулан несумњиво с правом истиче разлоге за веровање „да је англиканска позиција добро изабрана“ (стр. 89) и уравнотежена у сравњењу са позицијама осталих Цркава које су прошле кроз реформацију (Lecture III).

У свом закључку о савременом стању протестантизма у Немачкој Д-р Пулан пише: „Идеја о слободи и идеја о ауторитету нису се у Немачкој никада измириле, а дух вере и дух критицизма су заузети бескрајном борбом“. „Немачки протестантизам је отпочео тиме што је простом човеку рекао да отвори и чита Јеванђеље и да иде Христу. Али то је довело до завијања Јеванђеља у покров скептичке схоластике и брисања највеличанственијих црта Спаситеља“. „Ми у Немачкој налазимо трудољубивих и учених богослова, које не муче здраве бриге, него су наклоњени једноме правцу, презиру остале и сањаре у лажним антитезама. Они су од Рајмарових дана фабриковали христосе који прете да постану многобројни као идоли каквог тибетског храма, и тако су различни један од другог, да је тешко претпоставити да су сви намењени представљању истога Бића“ (стр. 188).

Једна цела глава је у овој књизи посвећена искључиво Источно Православној Цркви. Она почиње кратким прегледом деобе Цркве и њених главних узрока. Суд који о томе даје писац ове књиге у главном се може свести на две његове реченице: „Тешко је избећи закључак да је Михаило (Керуларије) намеравао да изазове кризу да би показао да одбацује римску претензију на примат“. „Ако с правом можемо донети суд о такмацима, тешко би могли оклевати да више окривимо завист Михаилову, него гордост Лавову“. Сви узроци нису у томе и ово би се тврђење могло дискутовати, али не у обиму једнога кратког и скромног приказа. Но не може бити сумње да је следећа констатација Д-р Пулана у томе погледу исто толико драгоцена колико је и историјски оправдана: „Шизма између Истока и Запада је собом донела казну у облику ограничења знања и симпатија обеју страна. На Западу је до петнаестог века успорен сваки однос са Грцима као и познавање атмосфере у којој се развијало рано Хришћанство. Издвајање Папе из реда других црквених Патријараха припремило је пут за његову аутократију и најзад за догму о његовој непогрешивости, а ова аутократија је одвела експлозији индивидуализма и неуспеху свести о корпоративном животу целе Цркве, — што је тако обично у протестантском хришћанству. У ствари је тешко порицати да има много истине у руском гледишту да Рим и протестантизам представљају различите стране једне и исте основне заблуде: истицања личности на штету тела чији је она члан. Тако исто не можемо не сажаљевати факт да је убеђење како је Источна Црква шизматичка и јеретичка било повод да латинско хришћанство издашно троши људе и новац стварајући прозелите из Православља, кад би се те исте резерве могле посветити обраћању непријатеља Крста“ (стр. 194).

Изузевши одељка у коме се излаже кратак преглед наизменичног утицаја протестантизма и римокатолицизма на Православну Цркву у XVI и XVII веку (стр. 199—206), цела глава о Источно Православној Цркви је врло површна и сувише сажета, свакако у циљу да читаоцу пружи само најосновнија обавештења о главним моментима развоја и савременог стања појединих Православних Цркава. Говорећи о садашњем стању Српске Цркве, писац каже: „Карактер Српске Цркве и народа је ванредно интересантан, а духовни проблеми пред којима они стоје ванредно су тешки“. „Тако звани „интелектуалци“ су, чак и

пре рата, били заражени атеизмом који су исповедали студенти немачких и аустријских универзитета, које су похађали дировитији млади Срби, а Црква није имала времена да се прилагоди наглој промени од потиштености под Турцима до неверничке опозиције“ (стр. 220).

И ако је богослов англиканске Цркве, која је и сама са врло променљивом срећом ишла кроз многа тешка и хаотична искушења реформације, Д-р Пулан не обрађује изабрану тему само са свога конфесионалног англиканског становишта. Његова снага и вредност његових судова заснивају се на директном ослоњу на Свете Оце и учење неподељене Цркве (до 1054 г.), које он никад не губи из вида. Он као богослов припада најортодокснијој групи англиканских богослова, али његов суд о протестантизму је увек правичан. „Усудио сам се да говорим оштро о неким постојећим корупцијама у Римској Цркви. Али ја кажем да је наскромнија римска капела у Енглеској ближа Богу него најлепши храм у коме проповедају некаквога привидног немачког Исуса“ (стр. 190). Д-р Пулан је и у најтежим суптилностима западних теолошких спорова овога периода успео да се одржи на висини завидио ретке објективности, којом се одликује и цела његова књига.

Д-Р ИРИНЕЈ ЂОРЂЕВИЋ, ДОЦЕНТ.

НАЈНОВИЈА БОГОСЛОВСКА ЛИТЕРАТУРА.

Епископ охридски **Николај**, Омилије на недељна и празнична јеванђеља. 2 књиге. Ср. Карловци.

Др. Тихомир **Д. Радовановић**, Еволуција месијанске идеје у Старом Завету с обзиром на модерну критику. I. део. Београд.

Др. Радивоје **А. Јосић**, Религија ума и религија откровења. Београд. — Хришћанска религија и песимизам. Београд.

Др. Марко **Микијељ**, Историја хришћанске књижевности (Апостољски мужеви). Београд.

Ф. Гранић, Први васељенски сабор у Nikeји 325 године после Христа (Јужна Србија, јуни 1925. бр. 49. Скопље). — Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima 535 године после Хр. (Гласник Скопског Научног Друштва књ. 1. св. 1. Скопље, 1925).

Др. Лазар **Мирковић**, Српска плаштаница монахиње Јефимије. Београд—Земун. — Још нешто из Маркова Манастира код Скопља (Гласник Скопског Научног Друштва књ. 1. св. 1. Скопље, 1925).

Dr. Dragutin **Томас**, Ustav i брачно право. Zagreb.

Dr. K. **Girgensohn**, Die Inspiration der heiligen Schrift. Dresden, Verlag Ludwig Ungelenk.

Sickenberger J., Kurzgefasste Einleitung in das Neue Testament. 3. u. 4., verbesserte Aufl. Freiburg i. Br., Herder.

Bultmann R., Die Erforschung der synoptischen Evangelien. Giessen, A. Töpelmann.

Vogels H. J., Grundriss der Einleitung in das Neue Testament. Münster i. Westf., Aschendorff.

Robertson A. Th., Studies in the epistle of James. New-York, Doran.

Rösch Konst., Die beiden Briefe des Apostels Paulus an die Korinther, übersetzt u. kurz erl. Paderborn, F. Schöningh. — Der Brief des Apostels Paulus an die Römer, übers. u. kurz erl. Paderborn, F. Schöningh.

Deïssmann A., Paulus. Eine Kultur- u. religionsgeschichtl. Skizze. 2., völlig neubearb. u. verm. Auflage. Tübingen, J. C. B. Mohr.

Bundschuh J., Die Biblische Geschichte. 1 Tl.: Die Verherrlichung Jesu. Apostelgeschichte. Urkirche. Rottenburg a. N., Baderche Verlagsbuchhandlung.

Sādhu Sundar Singh, Das Suchen nach Gott. Gedanken über Hinduismus, Buddhismus, Islām und Christentum. Übersetzt und erläutert von Friedrich Heiler. Verlag von Friedrich Reinhardt, Basel.

Gerhard Hilbert, Ersatz für das Christentum! Christentum oder Kunst? Christentum oder Wissenschaft? Christentum oder Moral? Christentum oder Religiosität? Mystische Strömungen der Gegenwart. 3. Aufl., Leipzig.

Nikolas von Arseniev, Ostkirche und Mystik. I. Vom Geist der morgenländischen Kirche. II. Verklärung der Welt und des Lebens in der christlichen Mystik. Aus der Welt christl. Frömmigkeit. Herausgegeben von Friedrich Heiler. Bd. VIII. München.

O. D. Chwolson, Das Problem Wissenschaft und Religion. Braunschweig.

G. Wobermin, Wesen und Wahrheit des Christentums. Leipzig.

Σύστημα Ἠθικῆς, Χρῆστος Ἀνδροῦτσος, Ἀθῆναι.

J. B. Knor, Die Pädagogik der Hl. Schrift. Regensburg.

John Henry Neuman, by Newport **J. D. White**, D. D. (4 s. 6 d. S. P. C. K., London).

Jeremy Taylor, by **W. J. Brown**, B. D. (6 s., S. P. C. K., London).

The Cathedral Churches of England, by Professor **Hamilton Thompson**, 8 s. 6 d. with illustrations (S. P. C. K., London).

Anglo-Catholicism at the Cross-roads, by the Rev. **C. Beaufort Moss**, (1 s., Faith House, London).

The Anglo-Catholic Revival. Some persons and principles, by the Rev. **S. L. Ollard**, canon of Worcester. With a Preface by the Rev. Preb. **H. F. B. Mackay** (Mowbrays, 3 s. 6 d., London).

The Council of Nicea. A memorial for its sixteenth centenary. By **E. A. Burn**, D. D., Dean of Salisbury (S. P. C. K., 3 s. 6 d.).

The Future of Protestantism, by **Ambrose Czako**, (George Allen and Unwin, 4. s. 6 d., London).

Christianity and Politics, by the Rev. **H. W. Fox**, D. S. O. With a Preface by the Rev. **H. R. L. Sheppard** (Mowbrays, 5 s., London).